

A portrait of Tomáš G. Masaryk, an elderly man with a white beard and glasses, wearing a dark suit and a patterned tie. The background is dark and textured.

NÁROD A DĚJINY
jako sociologický
problém

TOMÁŠ G. MASARYK

KAROLINUM

Národ a dějiny jako sociologický problém

(Výbor textů)

Tomáš G. Masaryk

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Redakce Václav Hozman
Grafická úprava Zdeněk Ziegler
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

© Univerzita Karlova, 2018

© Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., 2018

Text © Tomáš G. Masaryk, 2018

Preface © Miloš Havelka, 2018

Na přebalu a frontispisu: Portrét T. G. Masaryka
od německého malíře Otto Peterse z roku 1932
(foto: Oto Palán)

Strany 2-3: T. G. Masaryk a Spolek českých právníků
Všehrd, 1930 (foto: ČTK)

Strana 8: TGM za pracovním stolem, 1930 (foto: ČTK)

Text předmluvy Miloše Havelky (FHS UK) vznikl
za podpory programu Univerzity Karlovy Progres Q20
Kultura a společnost

ISBN 978-80-246-4120-1

ISBN 978-80-246-4140-9 (online : pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2018

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Kniha vyšla za podpory Komerční banky, a. s.

Obsah

Masarykova filosofická sociologie (*Miloš Havelka*) /13

ČÁST PRVNÍ: „OBĚTI KULTURNÍHO BOJE“ /31

1. Vývoj moderní sebevraždy /33
2. K terapeutice moderní sebevraždy /57
3. Příznaky doby přechodní /66

ČÁST DRUHÁ: FILOSOFICKÁ SOCIOLOGIE /75

4. Podstata a metoda sociologie /77
5. Moderní pozitivismus: náboženství je pověra (Auguste Comte) /102
6. Noetický problém v ruské filosofii /122

ČÁST TŘETÍ: OTÁZKY NÁBOŽENSTVÍ

A HUMANITY /131

7. Otázka náboženská a moderní filosofie /133
8. Hlavní zásady etiky humanitní /143
9. Náboženský problém ruské filosofie /149

ČÁST ČTVRTÁ: PROTI MARXOVI:

„REFORMACI, NE REVOLUCI“ /171

10. Organizace třídní společnosti /173
11. Hlavní problémy marxistické politiky /195
12. Bolševictví a komunismus zásadně /232

ČÁST PÁTÁ: NACIONALISMUS BEZ ŠOVINISMU /237

13. Národnost a mezinárodnost /239
14. Česká reformace /264
15. Význam znovuzrození /272
16. Náš úkol a smysl boje /280

ČÁST ŠESTÁ: DUCH DEMOKRACIE

A PRACOVNÍ MORÁLKA /289

17. Demokracie proti teokracii /291

18. Jak pracovat /308

19. Demokracie a humanita /316

Ediční poznámka /341

Masarykova filosofická sociologie

Miloš Havelka

Protože vlastním historickým a společenským faktorem je člověk, musí být každé empirické pravidlo sociologie vyloženo zákony, které jsou čerpány ze studia lidské povahy. Proto se sociologické studium zakládá především na psychologickém pozorování a zkoumání přítomných poměrů: z přítomnosti sociologie proniká do minulosti a budoucnosti. Kdo nerozumí současnému společenskému životu, ten nerozumí starším a starým společností, neboť „lidé jsou to, čím vždy byli...“

T. G. Masaryk, *Pokus o konkrétní logiku*, § 66

„Jen málo zemím bylo v moderních dějinách dopřáno štěstí, mít mezi svými politickými představiteli osobnost tak mimořádnou, jako byl Tomáš Garrigue Masaryk,“ píše kanadský politolog Hubert Gordon Skilling ve své masarykovské biografii z roku 1994 a pokračuje: „Není divu, že se stal za svého života a na vrcholu své úspěšné politické dráhy, jako prezident, bezmála idolem veřejnosti, že vyrostl do takřka nadlidských rozměrů... V zahraničí ho často označovali za ‚filosofa na trůně‘, za zosobnění Platonova ideálu..., za muže vědy, který se ujal moci a řídí stát. Současně je však jen velmi málo zemí, jejichž vládcí by svého velkého předchůdce tak zneuctili svými urážkami, třikrát po sobě se pokusili ho vymazat z paměti dějin a pomluvit jeho život i dílo.“¹ Dobře komprimováno – s ohledem na Masarykův význam i na peripetie dějin jeho působení – a zároveň nejširší výzva pro nové pročitání Masarykova díla a možná i pro jeho diferencovanější výklad, což může znít troufale, pokud si ovšem nepřipomeneme stále trvající nejednotu názorů na povahu celku jeho díla, o jeho těžištích, o jeho detailech a případně o jeho vlivu a působení.

Byl Masaryk jen vzdělaným a kultivovaným politikem vzešlým z akademického prostředí, jak ho spolu se svými následovníky vykládal po určitou dobu Zdeněk Nejedlý, případně politologem, který nakonec založil repub-

1) Skilling, Gordon H.: *T. G. Masaryk. Proti proudu, 1882–1914* (1994). Praha: Práh 1995, s. 9.

liku a sehrál jednu z rozhodujících rolí v novém uspořádání střední Evropy po první světové válce (Wickham Steed)? Anebo byl především myslitelem a filosofem, jak s řadou dalších (Jaroslav Opat, Miloš Trapl, Lubomír Nový, Milan Machovec²) připomíná v uvedeném citátu také H. G. Skilling? Lze přistoupit na Masarykovu charakteristiku jako romantického filosofa dějin, jíž ho označoval hlavní proud dobové akademické historiografie (Josef Pekař, Max Dvořák a do jisté míry i Jaroslav Goll)? Anebo bylo jeho dílo nesené především nábožensko-morálním zájmem, jak se Masaryka snažili ukazovat např. J. B. Kozák, J. L. Hromádka, Jaroslav Šimsa, jehož hlediska se reifikovala zejména v pracích o ruském myšlení? Dokonce i zajímavá (pouze německy vyšlá) monografie o Masarykově díle Otakara A. Fundy³, usilující o sjednocení podobných rozdílných hledisek, překvapivě opomíjí to, čemu zde chceme věnovat hlavní pozornost, totiž Masarykovu sociologii.

Ne že by se jednalo o oblast zcela neprozkoumanou. Už před válkou psali zasvěceně o Masarykově sociologii Josef Král, Emanuel Chalupný, Inocenc Arnošt Bláha, Josef Ludvík Fischer, Antonín Obrdlík, Mykyta J. Šapoval ad., a po válce Karel Galla, Juliana Obrdlíková a Josef Macků, nehledě na důležitý sborník z tzv. „hodonínských konferencí“ *Tomáš Garrigue Masaryk a sociologie*⁴. Jen na okraj by se měla připomenout kapitola z monografické studie teoretiků dnešní střední generace sociologů Marka Skovajsa a Jana Balona *Sociologie ve službě tvorby národa. Odkaz Tomáše Garrigue Masaryka*,⁵ kladoucí ovšem větší důraz na institucionální dějiny české sociologie.

2) Ke stabilizaci obrazu Masaryka jako především filosofa výrazně přispěl svými *Hovory* Karel Čapek, (Čapek, Karel: *Hovory s T. G. Masarykem*. Praha: Ústav TGM a Archiv AV ČR 2013), který se v jejich třetí knize *Myšlení a život* sice dotazuje na Masarykovu *noetiku a metafyziku*, na jeho pojetí *politiky, náboženství a křesťanství*, ale zcela vypustil – s výjimkou *národa* – sféru sociální, respektive Masarykovu sociologii a její témata sebevražednosti, prostituce a alkoholismu, a také dimenzi Masarykových reflexí dějin a jejich údajných závazků. Obraz prezidenta, který ještě v době vzniku „Hovorů“ zaujatě komentoval polemické texty o „smyslu českých dějin“, byl takto Čapkem pro národ intelektuálně poněkud neutralizován, světonázorově univerzalizován a nepochybně umravněn.

3) Funda, Otakar A.: *Thomas Garrigue Masaryk. Sein philosophisches, religiöses und politisches Denken*. Bern – Frankfurt am Main – Las Vegas: Peter Lang 1978.

4) *Tomáš Garrigue Masaryk a sociologie*. Sborník příspěvků z II. ročníku semináře Masarykova musea v Hodoníně, 18. listopadu 1993. Hodonín 1994.

5) In: Marek Skovajsa, Marek, Jan Balon, Jan: *Sociology in the Czech Republic. Between East and West*. London: Palgrave-Macmillan 2017, s. 13–27.

Dostatek studií existuje také o genezi Masarykovy sociologie a jeho inspiracích v dobové sociologii, o jeho (většinou kritickému a sebevyme-
zujícímu) vztahu k pozitivistickému objektivismu (A. Comte) a indukcionismu (J. St. Mill), k sociálnímu (L. Gumplowiz, G. Ratzendorf, A. Small, W. G. Sumner) i psychologickému (Lester F. Ward) evolucionismu a „biologismu“, resp. darvinismu vůbec (H. Spencer, TGM k němu připočítával např. také „nadčlověka“ Friedricha Nietzscheho) a také k ruskému „sociologickému subjektivismu“ (P. L. Lavrov, N. Michajlovsky, N. I. Karejev).⁶

I když byl Masaryk o dobové sociologii a sociální filosofii dobře informován, nelze nevidět, že jeho vlastní pojetí sociologie bylo značně neakademické. Opakovaně hovořil o svém „konkretismu“, jemuž je třeba rozumět jako „důrazu na jednotliviny, ...z nichž je svět ve skutečnosti složen“⁷, jako upřednostňování zvláštní vývojové a systémové situovanosti jevů a problémů, jejich zřetelnosti co do působení. „Konkrétní vědy mají za předmět jednotliviny v jejich konkrétní totalitě.“⁸

Konstituce jednotlivin jako předmětů sociologického zkoumání i jejich vztahování k teoretickým poznatkům byla ovšem u Masaryka často osobní a jejich vnímání se opíralo o jeho vlastní morální přesvědčení. Poněkud provokativně lze konstatovat, že Masarykovo pojetí obecné sociologie bylo funkcí jeho vlastního chápání a hodnocení problémů života, jeho vlastního způsobu kladení otázek i snah o jejich řešení. Pro Masarykův „konkretismus“⁹ bylo také důležité odlišování formalizované a zvěčněné podoby idejí na jedné straně oproti autentickým, individuálním životem a niterností

6) Viz k tomu např. Musil, Jiří: Masarykova sociologická teorie: co je z ní stále živé. In: Jaroslav Opat (ed.). *Masarykův sborník VIII*. Praha: Ústav TGM 1993, zejm. s. 98–93.

7) Masaryk, T. G.: *Pokus o konkrétní logiku. Třídění a soustava věd* (1886). Praha: Ústav TGM a Masarykův ústav a Archiv AV ČR 2001, s. 31.

8) Tamtéž, s. 88. Pojem „konkrétní totalita“ sice dosvědčuje Masarykovu orientaci v dobových diskusích (G. von Bellow, W. Dilthey, C. Menger, G. von Schmoller, F. Rachfahl ad.) o přechodu od zkušeností k pojmům, jehož předpokladem byly požadavky obsahové „kompletizace“ zkušenosti a „výkladové „totalizace“ zjizitelných vztahů, on sám ho však dále nerozvíjel.

9) Může se jistě zdát paradoxní, že v *Pokusu o konkrétní logiku* Masaryk své pojetí „konkrétnosti“ vykládá výlučně z protikladu k vědám abstraktním („abstrahujícím zákony a pravidla“), které jsou však jen „...nutnou bází [věd] konkrétních“ (s. 165), jen prostředkem poznání jednotlivin, a ještě v *Hovorech* zdůrazňoval specifičnost logického protikladu poznání abstraktního a konkrétního, a to oproti Čapkově snaze podřítit je problémům vztahu teorie a praxe (srov. např. s. 133). Nepochybně by se zde dal vysledovat metodologický rozdíl, který pro Masaryka existoval mezi „abstrakcemi“ a „idejemi“, resp. mezi „vědou“ a „metafysikou“, resp. mezi vědou a filosofií.

(mravností) posvěcovaným způsobům jejich prožívání na straně druhé, jak se to ukazuje v protikladech jako humanita a humanismus, náboženství a církve, věčnost a situace, rozumnost a rozumovost atp.

V české veřejnosti (i odborné) se ale sociologická perspektiva výkladů Masarykova díla a působení příliš neprosadila,¹⁰ jakkoli je zajímavá svým analytickým i sociálně a kulturně kritickým potenciálem, vypovídajícím také o Masarykově mentalitě a jeho pojetí vědeckosti. Z jiné strany Masarykova sociologie informuje o jeho výchozích lidských zájmech a skutečných postojích, a to možná více než všechny Masarykovy životopisy či pokusy o rekonstrukci „jeho filosofie“.

Proto je jistě zajímavé na tomto místě zdůraznit, že výklady Masaryka jako sociologa se oproti domácímu prostředí, jež je vnímalo a vnímá většinou jen akademicky, zřetelněji prosadily v zahraničí. Jako příklad uvedme rané připomenutí Masarykovy *Sebevraždy* v úvodu ke stejnojmennému dílu Émile Durkheima z roku 1897 nebo edici Masarykovy *Sebevraždy* v roce 1970 pořízenou Anthony Giddensem v řadě *Zrození sociologie*, opatřenou vydavatelovým rozsáhlým a zasvěceným úvodem.¹¹ Jistou pozornost Masarykově sociologii věnovala také edice textů ke smyslu českých dějin,¹² vydaná a uvedená bývalým členem pražského lingvistického kroužku René Welekem, a do jisté míry také monografická studie izraelského politologa Zvi Batschy.¹³ Zmínit lze i knihu o Masarykově teorii státu a státního práva

10) Možná to souviselo s akademickou nedůvěrou v sociologii, která byla v oné době považována za „novou“ a příliš povšechnou vědu, údajně vtačující bohatství dějin, kultury a pospolitého života do zjednodušujících a abstraktních kategorií. Např. Jaroslav Vlček, vydavatel časopisu *Osvěta*, odmítl Masarykovi (ještě jako studentovi) vydat příspěvek *O samovraždě (1875)* a o čtyři roky později také teoretičtější *Statistiku a sociologii: Příspěvek k logice a methodice*. Dnes jsou oba texty ztraceny. Je také známo, že první (sociologickou) kapitolu své habilitace Masaryk musel vypustit, aby otupil odpor vídeňské akademické veřejnosti, odmítající disciplinární pohled sociologie respektovat. Lze mimo jiné připomenout, že habilitační spis o sebevraždě čekal na svůj zjednodušující a nepřesný překlad v nakladatelství Josefa Leichtra déle než 20. let, a zamyslet by se bylo třeba také nad důvody, které vedly k odlišnostem v původním německém i v českém vydání *Sebevraždy* mezi válkami.

11) Thomas G. Masaryk: *Suicide and the Meaning of Civilisation*. London – Chicago: The University of Chicago Press 1970.

12) *The Meaning of Czech History by Tomáš G. Masaryk*. The University of North Carolina Press, Chapel Hill 1974.

13) Batscha, Zvi: *Eine Philosophie der Demokratie. Thomas Masaryks Begründung einer neuzeitlichen Demokratie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp 1994.

Radana Haina,¹⁴ žijícího ve Švýcarsku, zajímavou nejen odkazy na Masarykovu sociologii, ale také výklady opomíjeného Masarykova republikánství, spojující jeho sociologii se státovědou. Snad nejvýrazněji však zahraniční zájem o Masarykovu sociologii dokládá bezmála čtyřsetstránkový výbor jeho sociologických a sociálně-filosofických textů, který připravili kanadští sociologové Alan Woolfolk a Jonatan B. Imber pod titulem *Konstruktivní sociální teorie. Tomáš Garrigue Masaryk*.¹⁵ Úvod ke knize napsal americký politolog a sociolog Alan Wolfe (1942), v době vydání výboru ještě profesor na Boston College a ředitel Boisi Center for Religion and American Public Life, dnes emeritovaný. Od něho iniciativa na vydání výboru z Masaryka asi také vzešla.¹⁶

Nečekaná charakteristika v názvu publikace ale míří jinam, než kam by se na první pohled mohlo zdát. Nejde o přiřazení Masarykovy *sociální teorie* do dnešního silného proudu sociologického konstruktivismu, ale o zdůraznění „konstruktivnosti“ Masarykových analýz a kritik sociálního a politického světa, ve kterém žil, o vyzvednutí jeho sociologicky podloženého morálního a politického aktivismu. Či, jak to editoři poněkud složitě shrnují v mottu k celé publikaci: „Konstruktivní se sociologická teorie stává tehdy, jestliže se používá jako kritická síla a kulturní plán na znovudobytí terapeutického myšlení o světě.“¹⁷

Tomu také odpovídá předložený výběr Masarykových textů i uspořádání této knihy, které se o uvedenou publikaci opírá. Postupuje od problematiky vztahů mezi sociologií, její civilizační situací a „sebevraždou“ jako Masarykovým klíčovým problémem (*Oběti kulturního boje*), přes doklady

14) Hain, Radan: *Teorie státu a státní právo v myšlení T. G. Masaryka* (1999). Praha: Karolinum 2006.

15) Woolfolk, Alan – Imber, Jonatan B. (eds.): *Constructive Sociological Theory. Thomas G. Masaryk*. New Brunswick (USA) – London (U. K.): Transaction Publishers 1994.

16) Alan Wolfe byl považován za „radikálního centristu“, měl blízko k prezidentu Billu Clintonovi, na jehož některých projevech se podílel. Ve své době patřil k nejcitovanějším americkým společenským vědcům. Ačkoli se Wolfe sám považoval za ateistu, dobře vnímal význam a působení náboženských přesvědčení i kohezivní funkce náboženství ve společnosti. Masaryk se podle něho snažil působit dvojím směrem: „...reflexí toho, co se stalo, a ovlivňováním toho, co bylo možné“ (tamtéž, s. XI), a vyzvedal zejména jeho kritiky revoluce a marxismu a výklady ruských duchovních dějin.

17) Jeho autorem je pensylvánský sociolog a kulturní kritik Philip Rieff (1922–2006), znalec freudismu a evropské sociální filosofie na přelomu století. Rieff přišel s pojmem „terapeutické kultury“, ve které se výpovědi o společnosti současně stávají možností zlepšovat její stav.

specifik Masarykova pojetí sociologie jako filosofické sociologie (*Filosofická sociologie*)¹⁸, k jejíž konstrukci se vlastně vztahuje většina Masarykových výkladů a kritik sociálního, národního i politického života. Výběr dále dokládá klíčový význam náboženství v této koncepci (*Otázky náboženství a humanity*) i její možnosti kritiky marxismu (*Proti Marxovi*) a nacionalismu (*Nacionalismus bez šovinismu*). Poslední část výboru *Duch demokracie a pracovní morálka* poukazuje na Masarykovo přesvědčení o komplementárnosti základních hodnot života a způsobů jeho utváření.

Masarykovo myšlení bylo dobově situováno do dvou důležitých a zároveň vnitřně propojených sociálních procesů. Jeden měl charakter obecně civilizační, druhý byl historicky individuální: máme zde na mysli jednak dokončení první fáze okcidentálních modernizačních procesů industrializace, urbanizace¹⁹ a demokratizace, doprovázených sekularizací a nacionalizací, a jednak završení politického a ekonomického vzestupu českého etnika, které probíhalo takřkájíc *ex nihilo* vlastně po celé 19. století. Obojí svým způsobem rozkládalo zděděné, v zásadě v barokní době vzniklé „malé“ struktury sociálního života a formy bezprostřední kolektivity, regionální společenství nahrazovalo (v mnohém abstraktní) národní společnost a vliv náboženství jako principu sociální koheze nahrazovalo nacionalismem a liberalismem.

Z kulturně a civilizačně závislé, vlastně jen agrární pospolitosti se Češi v průběhu doby rozvinuli v sebevědomou, i když ne zcela úplnou národní společnost (v „nejpokročilejší z neněmeckých kmenů tohoto státu“, jak prohlásil např. Josef Kaizl koncem roku 1893 v Říšské radě²⁰), charakterizo-

18) Charakteristika této oblasti Masarykova myšlení jako „filosofické sociologie“ mi připadá přesnější a obsažnější než neutrální „sociální teorie“ použitá v názvu „kanadské“ publikace.

19) Ta u nás ovšem nebyla tak působivá jako v západní Evropě, zřetelné přírůstky obyvatelstva vykazovaly dlouhodobě jen Praha a Plzeň (srov. Horská, Pavla – Maur, Eduard – Musil, Jiří: *Zrod velkoměsta*. Praha – Litomyšl: Paseka 2002, s. 197). Zejména menší města v Čechách, na Moravě a ve Slezku naopak dost dlouho dobu „...zůstávala uzavřena hradbami a ekonomickým zázemím. Tato skutečnost se odrazila v životním stylu, v myšlení a jednání obyvatel, které se valně nezměnilo ani po zboření hradeb“ (srov. Lenderová, Milena – Jiránek, Tomáš – Macková, Marie: *Z dějin české každodennosti*. Praha: Karolinum 2017, s. 14). Tradicionalismus a provincialismus, omezený rozhled a nedůvěra ke všemu cizímu a novému tvořila dlouho ve středních a nižších vrstvách hlavní folii přístupu nejen k národnímu životu (víra v pravost Rukopisů) ale i k politice a vnímání jejich problémů vůbec.

20) Kaizl, Josef: *Český liberalismus. Texty a osobnosti*. Praha: Torst 1995, s. 263.

vanou sice jistým plebejstvím a egalitářstvím, ale zároveň i demokratismem, který tehdy výrazně předbíhal ostatní střeoevropské národy.

„Neúplnost“ české společnosti, přesněji řečeno: její stratifikační nevyváženost, zřetelná zejména při srovnání s nacionálně konkurující společností německou, souvisela s naznačenými zvláštnostmi českého národního vzestupu a vůbec se složitostí procesu transformace předmoderního střeoevropského měšťanstva v moderní společenskou třídu. Projevovala se zejména absencí nejvyšších tříd anebo jejich menším zájmem o „věci národní“, a vzestupem středního stavu, reprezentovaného zejména – jak Masaryk říkal – „venkovskými advokáty“ v mladočeské straně, a jejich stále zřetelnějším politickým prosazováním. O Čechách se proto hovořívá jako o národu „maloburžoazním“ či „středostavovském“, což – jak poznamenal historik Jan Křen – zanechalo svou pečeť i na české kultuře, která je sice údajně „...silná v obecné vzdělanosti, ale také se silným sklonem k průměrnosti a konvenci“²¹.

Latentní protiklad národního (jazykového) a sociálního (občansko-politického) v životě tehdejších pospolitostí vedl na konci 19. století ke specifické reprodukci nacionálního napětí, která se projevovala mimo jiné tím, že ekonomicky nejproduktivnější vrstvy (buržoazie) a regiony (české země) měly menší vliv na státní politiku než méně produktivní aristokracie a než rakouské země, přispívající do rozpočtu státu mnohem menším dílem. Masaryk k této nové situaci národa ovšem přistupoval spíše „politologicky“ než tradičně sociologicky.²² Tehdy také vznikla jeho představa tzv. *nepolitické politiky*²³ jako zvláštního druhu politiky národa bez státu. Byla aktualizací Havlíčkovy „drobné práce pro národ“ a měla sloužit jako příprava na nové situace i jako prostředek socializace a postupného prosazování národních zájmů. Jejými hlavními prostředky mělo být vzdělání, rozhled, osvojování rozvoje vědy a techniky, snaha o získávání kompetencí a prosazování samosprávnosti na všech možných úrovních.

Sice s jistým zpožděním oproti Evropě západní zaznamenala střední Evropa v poslední třetině 19. století zřetelný hospodářský vzestup. Jeho

21) Křen, Jan: *Historické proměny češství* (1987/88). Praha: Karolinum 1993, s. 83.

22) To dokládá např. fakt, že první diskuse a kritiky, následující po vydání *České otázky*, se zaměřovaly na Masarykovy kritiky české politiky, jejich principů a výkonů v 19. století.

23) Jejím výkladu je věnován poslední oddíl Masarykovy knihy *Karel Havlíček* (1896, Masaryk, T. G.: *Karel Havlíček, snahy a tužby politického probuzení*. Praha: ÚTGM 1996).

doprovodné vedlejší následky se zdály mít obecnější charakter a Masaryk je vnímal značně kriticky. Jejich analýze je v určitém smyslu vlastně věnována celá jeho sociologie. Hovořil v těchto souvislostech opakovaně o „križi moderního člověka“²⁴, rozkládající stávající řád a projevující se politicky (liberalismus a nacionalismus), mravně („indiferentismus“ a nihilismus), filosoficky (subjektivismus) i společensky (sociální otázka). Jejím ohniskem však byla podle něho krize náboženská (rozšiřující se v podobě „beznábožnosti“ mas): Krize moderního člověka se „...jeví mnohem intenzivněji v té časové podrážděnosti, v duševním neklidu, v nervosnosti, psychose, pesimismu, sebevražednosti. Je to krize hluboká, krize zachvacující celou duši – skutečný přelom světa starého. Náboženství nebo nihilism – toť krvavá disjunkce naší doby“²⁵. Odtud pak údajně vyrůstaly také další negativní jevy moderní civilizace²⁶ – prostituce a alkoholismus.

Masarykova analýza krize moderního člověka měla nepochybně dobové rysy (kritika romantismu, vnímání jen negativních sociálních důsledků industrializace, menší smysl pro ekonomické problémy, konzervativní nedůvěra k novým politickým ideologiím atp.), stejně silně však byla zakotvena osobně, v Masarykově pojetí náboženství, mravnosti a v jeho obecně humanistickém vyznání, a také v myšlence sociální spravedlnosti, která u něho tvořila jakýsi pendant k politické demokracii. Sociologickým prostředkem analýzy této krize byla postupující „beznáboženská“ moderního světa, jejím filosofickým jádrem byla kritika „přehnaného“ subjektivismu.

Od svých vědeckých počátků se Masaryk snažil prokázat, že poslední důvody negativních sociálních jevů moderní doby se nedají vyložit mechanicky, pouze z působení vnějších (přírodních a sociálních) příčin, ale že se

24) Milana Machovce tyto kritiky moderního světa vedly dokonce k pokusu vyložit Masaryka jako existenciálního myslitele (srov. Machovec, Milan: *Tomáš G. Masaryk*. Praha: Melantrich 1968, zejm. s. 58–87).

25) Masaryk, T. G.: *V boji o náboženství*. Praha: Čin 1947, s. 41–42. Podobně píše TGM v *Sebevraždě*: „Nynější společenský hromadný zjev sebevraždy jest následkem úpadku jednotného názoru světového, který křesťanství důsledně přivedlo ku platnosti v lidu všech vzdělaných zemí. Boj svobodného myšlení s pozitivními náboženstvími vede k beznábožnosti mas; tato beznábožnost pak znamená rozumovou a mravní anarchii – a smrt“ (Masaryk, *Sebevražda*, s. 143).

26) Neříká nezajímavé upozornit, že zatímco první vydání *Sebevraždy* v tomto jevu vidělo funkci změny, které s sebou přinesl civilizační rozmach, v českém vydání Masaryk povolil toho hledisko „zúžit“ a „civilizaci“ v názvu knihy nahradit „osvětou“, což vlastně znamená „osvětstvím“, resp. s liberalistickou větví osvícenství, a jeho následnou produkcí „nenáboženských“ světových názorů.